

MANUEL LEKUONA, KULTURLARI EUSKALDUNA

1988-VII-30

Juan Mari Lekuona

Pasadizuan ez bada, oraindik landu gabea dago Manuel Lekuonaren biografia. Eta baluke bererik haren bizitza ezagutzeak, hobeto jabetuko ginatkelako, ez Manuelen egintzaz bakarrik; baita euskal kulturaren azken urteotako zenbait alderdiez ere.

Hala ere, berak arreta gehiago zien idazkiei, bizitzako gertakariei baino. Erretirua hartu eta gero, Oiartzuna etorri zenean, esan zitzaion hura izan zitekeela egokialdi ona, bere oroitzapenak idaz zitzaion. Ez zuen aurpegi onik agertu; eta bere idazlan guztiak argitaratzeari ekin zion. Beraz, haren bizitzari buruzko argibideak bi eratakoak dira: idaleek, nahiz euskaldun, nahiz erdaldunek, han ete hemen agerturiko aipamenak, eta kazetariak galdekizunen bidez atera zizkioten eraskotako xehetasunak.

Guzti hauetaz baliatuz, haren idazkietako berriak bilduz, eta zuzenean entzun eta jasotakoak gogoan, geure laburpen biografikoa eskaini nahi dugu. Lekuek eta garaiek ondoen agertuko digute oiartzuar honen nortasuna eta langintza.

1. ETXEA ETA HERRIA

Bi osagai hauek erabat baldintzatzen dute Manuel Lekuonaren kultur izaera osoa. Etxetik eta herritik datozkio eta tradizioa bakarrik, baita euskal literatura eta historia ikasteko bultzada berezia ere.

Manuel Alejandro Lekuona Etxabeguren "Etxetxiki" baserrian jaio zen, 1894ko otsailaren 9an. Gurasoak oiartzuarrak zituen: Jose Luis Maria Lekuona Etxeberria aita, "Espaindegi"koa, eta Franziska Antonia Agustina Etxabeguren Intxaurrea ama, "Lizarraga"koa. Eta bederatzirekin senide izan ziren, sailean bigarrena zelarik Manuel. Gero, berekin izaten zuten Manuelek hainbat aldiz aipatzen zuen amona Tomasa. Kale-baserri horietakoa zen "Etxetxiki", aita lehenik "Makutso"-ko lantegian eta gero "Portu-berri"-ko zentrolean aritu zelarik lanean.

“Etxetxiki”-ko semea zen baita ere, Manuel Antonio Iñarra, apaiza, euskal idazlea eta euskalaria. Osaba-orde honek Nafarroako Diputazioak euskara irakasteko atera zuen katedra oposizioz irabazi zuen. Baina katedraz jabetu baino lehen hil zen, Manuelek lau urte besterik ez zituenean. Baina Miguel Antonionen liburuak “Etxetxiki”-ra ekarri zituzten: liburuak, idazkiak eta gainerako oroigarritxoak. Eta guzti hauen bulkoa eta eragina ume-umetandik sentituko du beti, batez ere seminarioko bidea hartzen duenetik.

Kultur joera idatzizkoa etxekoa duen eran, aitarengandikoa du bertsolariarako zaletasuna ere, aitzak festarik ederrenen artean, meza nagusia eta pilotariekin bertsolariak parekatzen zituenez. Eta etxekotik asko du, gero Manuelek erabiliko dituen tradiziozko kantu, ipui eta hitz biziko ikasketa bildumak.

Herrikoa du euskalkia, eta honen eusgarri diren hainbat hitzezko bitxi. Baina tradizio guztiaz gainera, herrian egin zituen histori mailako lehenengo ikerketa moduak. Serapio Mujila artxiboa ordenupean jartzen ari zen. Eta laguntzera joaten zitzaion “Etxetxiki”-ko estudiantea. Eta Errengako kromlechak ikustera ere joan omen ziren, T. Aranzadi lagun zutela. Eta hartu-eman hauek garrantzitsuak izan ziren, bai Manuel Lekuona histori eta arkeologi bidetan sartzeko, eta bai, beronen bidez, J. M. Barandiaran ere lan horietan hasteko. Hitz bitan, etxetik eta herritiko hasierak ditugu.

2. PROFESORETZA

Irakasletzan oso gazterik hasia genuen; eta ezer bazen eta, irakaslea zela esango genuke Manuel Lekuona. Izan ere meza berria eman aurretik, banatzen zituen eskolak iadanik seminarioan. Eta 1916an, apaiz egin berria zelarik, ekin zion Gazteizko seminarioko irakasletzari.

Hogei urteren buruan egindako zerbitzuan denetik irakatsi zuen: euskara, arkeologia sakratua, hebraiera, grekera, teologia eta filosofiako zenbait gai eta abar. Ikasle asko eta irakasle gutxi dauden garaietako kontuak ditugu hauek. Hala ere, eragin onik ere izan zuen eremu asko landu behar honek Manuel Lekuonaren jakintz neurrian eta erabiliko zuen metodologian. Jakintza zabaleko gizona agertzen zitzaigun, eta metodo interdisziplinarez gaiak ulertzen eta argitzen zituena.

Gaiekiko zerrenda luzeegi honetan, bi sail dira osperik haundiena ekarri diotenak: herri-literatura eta artea. Eta ez da harritzeko bi gai hauetan nabarmendu izana, kultur sentiberatasunez, intuizioz eta jakintzaz aparteko nortasuna zuenez.

Benetan aipagari irakasletzan kideko zituenen lantaldea. Aldian aldian biltzen ziren, gaiak eguneratu eta idaztortza zorrotzu asmoz bildu ere, A. Pildain, Canarias-ko gotzaia izango zena, J. M. Barandiaran, L. Araviotore eta M. Lekuona. Lagunarteko batzar hauek zerikusi haundia dute Seminarioko ikasketetan, eta zeresanik ez oiartzuarraren idazkeran, ikerkuntzan eta lanerako gogoan. Seminariokoa du beraren ekarririk estimagarriena, ahozko literaturari buruz ikuspegia, hain zuzen bibliari buruzko bibliografian oinarritua zuenez, batez ere Marcel Jousse-ren idazlanetan.

Hiru sailtakoak ditu aldi honetako idazlanak: batetik eskoletan banatzen zituen gaien inguru landutakoak, (*Métrica vasca*, ikasturtearen hasierako mintzaldia, 1918, *La Poesía popular vasca*, Eusko Ikaskuntzak Bergaran ospaturiko batzarrean eman zuen mintzaldia, 1930, *Literatura oral euskérica*, liburua, 1935. Gero, literatur kreaziokoak leudeke, *Eun dukat*, antzerkia, bi idazkeraldi dituena, eta *Yesu Aurraren bizitza*, Lekeitioko Oleri jaietan saritua 1936an. Eta azkenik *Anuario de Eusko Folklore*-ko idazlanak, Oiartzuni eskainiak.

Gasteizen hezurberritzen da Manuelen kultur nortasuna: irakasletzako apeta betea, arte gauzetarako begirada espezialdua, metodo interdisziplinarra, gaiak idazteko disziplina eta kreazioko trabakuntza. Gasteizen mamitu zela esan liteke Manuel Lekuonaren kultur proiektu zabala, eta garatzen hasi ere bai neurri eder batean.

3. ARTXIBULANETAN

Gerrateak mozketa gogorra eta mingarria ekarri zuen Manuelen herrira eta familiara. Egoera ezin izan gozoa: bi anaia fusilatuak zituen, Julian eta Martin: eta Gasteizen jakin-arazi zioten beraren atzetik ere hasiak zirela. Eta orduan, bizirik aterako bazen, ihesari eman zion. Lasarteraino lehen txangoan, handik Frantziara joateko asmotan. Baina Don Antonio Abauntzek kaperau-etxean eman zion gordelekua. Eta lau urtez han egon zen ezkutuan.

Gerratea bukatutakoan, bere egoera normaldu asmoz hasi zenean, hemendik 200 kilometrotara aldegin beharra ezarri zioten, eta Calahorra aukeratu zuen erbeste-leku. Eta bazuen arrazoibiderik Errioxako huri hau aukeratzeko: han zeuden Euskal Herriko zati eder baten historia luzeenaren eliz artxiboak.

Hantxe murgilduko zen, erbestealdiari kultur etekina atera alde.

Bai Lasarten eta bai Calahorran artxiboak baino ikerketa-gai hoberik ez zuenez, eta euskal lanentzat orduan mila eragozpen, eta arrisku zue-denez, dokumentu zaharretan murgildu zen, historilarien ildora lerratuz, eta euskararen esparruko lanak egun argiagotarako utziz.

Urtealdi honetan ez zuen izan lagunarte zabala edukitzeko erarik. Artxibu-maiaketa eta hauetan aurkituriko emaitzak argitaratzea izan zen orduko haren langintza. Hala ere, aurkitzen zuen beti tarteren bat krea-ziorako eta hizkuntz gaietarako.

Lasarten idatziak ditu *La Parroquia de San Pedro de Lasarte*, 1949an argitaratua. *El convento de las Brigidas de Lasarte*. 1941ean bukatua. Eta konbentu honetan idatzia du *Gerrateko nere Amabi Kantak*, konta-poesiazko olerki idilikoak, autorearen azken poema lirikoa. Andoaina etorrita gero ere, mintzaldi modura edo, behin eta berriz aipatuko ditu Lasarteko historiari buruzko gaiak.

Calahorrako artxibuan hamalau urtez aritu izanak ikuspegi berria, jakintz altxorra eta heldutasun bat ematen diote euskal gaietarako, dokumentu zaharren irakurketen eraginez. Eta Calahorrako elizei buruzko ohar historikoak argitaratzen ditu: *La Catedral de Calahorra*, *La Parroquia de San Andrés de Calahorra*, 1949, *La Parroquia de Santiago de Calahorra*, 1952. Eta hauekin batera aipatzekoa han bildu zuen Euskal Herriari buruzko dokumentazioa, eta Errioxako toponimiaz eta etnografiaz argiratu zituen ikaskuntzak.

Urtealdi hartan izendatu zuten Euskaltzain Oso ere, 1950ean. Eta Iruñean egin zuen sarrerako mintzaldia. Orduan prestazen du *Gero* liburuaren laugarren argitaraldia, Euskaltzaindiaren aginduz, *Aintzin-Solasa* ere berak paratua duelarik 1954ean.

Beharrak eragiten dio ez gutxi Manuel Lekuonari historiaren barrutia harrotzera. Oso bigarren mailan gelditzen zaizkio ahozko literatura eta literatur sorkuntzazko lanak. Baina artearen historian gehiago sartzen da, Antxieta eta Bazcardoren eskulturgintza dokumentuen bidez arakaturik. Berriro lotu zaie arteskoletan eman ohi zituen gaiak.

4. KULTUR ZABALKUNDEAN

Erbestealdia 1955eko udazken aldera bukatzen du. Handik etorrita laister, ebakuntza bat jasan ondoren, kaperautza baten atzetik dabil, ogibide bat izateaz gainera, ordu libreak nahi zituen bere idazlanetarako. Ez zuen erraztasun gehiegirik izan, arik eta Andoaingo jesuitinak, txoko bat opa zioten arte.

Zabalkunde urteak direla esan behar Berrospeko kaperauak Andoainen bizitutakoak. Euskal kulturaren dibulgazioari emaniko urteak. Eta balegoke noski guzti honen sustraizko argibide eta esplikaziorik. Irakasletza zuen gogokoena Manuel Lekuonak; eta giro politikoa zerbait lasaitzen hasi zen hartan, gero eta eskabide haundiagoak zetozen handik eta

hemendik euskal hitzaldi eta idazlanetarako. Bokaioz eta beharra lotuz, kultur zabalkundeari eman zion Manuelek, berak ikerturik zeukana banatuz.

Andoainen landuriko jakintz eremuetan bat bereiztez gerotan, artea azpimarratuko nuke behar bada. Eta bi arrazoiengatik: A. Arrazola: *El Renacimiento en Guipúzcoa* lantzen ari zenean, Manuel Lekuona zuen zuzendari *campus*-lanetan. Lehenagoko aldietan arteari buruz lan monografikoak baizik idatzi ez bazituen ere, Andoainen *Arte-izti: estetika eta Arte edergin euskaldunak* idazten ditu. Ikuspegi orokor bat eman zuen berak hain ongi menderatzen zuen gaiari buruz, arte orokorrari buruz, eta Euskal Herrikoari bereziki, bere ikuspegia aurkeztuz. Arteaz gainera, azpimarratzekoa berak hainbat aldiz aipatzen zuen *Euskalerria historiaren sarreran* izeneko saiakera.

Hasieran Oiartzunen egin zuen eran, eta gero Lasarten eta Calahorran, lekuko kultur gaiak jorratu zituen Andoainen ere. Etorri eta laister, 1958an, opuskulo eran, *La Iglesia Parroquial de Andoain* (boceto histórico), *Doble conferencia acerca de la figura histórica de la M. Cándida de Zipitria y Barriola, Fundadora de la Congregación Religiosa de las Hijas de Jesús*, 1956, *Aita Larramendiren jaiot-etxea*, 1966, *Juan Bautista de Erro y Azpiroz*, Conferencia-estudio, 1973 eta abar.

Erraz nabarmentzen da Andoaingo urtealdiaren garrantzia. Andoainen bukatu zuen gerraurretik hasia zeukan *Del Oyarzun antiguo* liburua, 1959. Orduan egin zuen liturgi itzulpenetako lana, taldearen idazkaria zelarik. Garai hartan izan zen Euskaltzainburu, eta bere lehendakaritzapean hasi ziten euskara batua bideratzeko ahaleginak. Eta zuzeneko jokabidez esku-hartu zuen garaiko hizkuntz eta askatasun ahaleginetan. Zabalkundearen gogotik egin zuen lan, inoiz baino gehiago idatziz, inoiz baino gehiago ibiliz herriz-herriz zabalduriko irakaskuntzan. Sasoitsu etxeratu zen Oiartzuna, atzean utziz Andoainen urtealdirik emankorrena.

5. AZKEN URTEAK

Hogei urte, lau hilabete gutxi Andoainen egin ondoren, jaioterrira itzuli zen 1975eko Urriaren azkenetan. Lehenagoko lanetan eta pausutan jarraitu zuen. Lan berezia izan zuen bere *Idaz-Lan Guztiak* argitara emateko prestatuak egiten. Eta gogotsu aritu zela esan behar langintza honetan.

Sariak jasotzeko garaia ere iritsi zitzaion. Besteak beste, “Doctor Honoris Causa” izendatu zuen Gasteizko Seminarioan dagoen “Universidad Teológica del Norte de España” deritzan Ikastetxe Nagusiak; gero, Gipuzkoako Foru Aldundiak Urrezko Domina ematen dio eta Gipuzkoako Seme Kutun izendatu, Euskao Ikaskuntzak eta Araba, Bizkaia eta Gipuzkoako Foru Aldundiek omenaldi bat eskaintzen diote Donostian. Eta Eusko Ikaskuntzak “Manuel Lekuona Saria” deritzana jarri du, euskal kultura lantzeko zereginetan nabarmendu diren ikertzaileentzat. Gainera, bertsolariak omenaldi bat eskaintzen diote Donostian eta Bertsolari Elkarteke ohorezko bazkide izendatzen dute.

Euskal Herriko Unibertsitatea ere familiakoekin harremanetan jarri zen, “Doctor Honoris Causa” egin nahi zukeelako erakundeak. Baina ordurako Probintziako Ospitalean aurkitzen zen, mundutik eramango zuen gaisoaldiak beharturik. Ez zuen izan sari hori jasotzeko egokialdirik. Hilabete eta erdi eritetxean egon ondoren, Jaunak berekin eraman zuen, 1987ko Uztailaren 30ean.

Hilez geroztik ere izan du aitormenik bere langintzak. Euskal Gobernuak, hil-ondorengo tituluz “Gernikako Arbolaren Gurutzea” eskaini zion, euskal kulturari egin zerbitzuengatik. Eta Gipuzkoako Aldundiak, *Idaz-Lan Guztiak* bilduma bukatu zuen eta argitaratu, liburuon erabateko aurkezpena eginez. Eta azkenik, Oiartzungo Udalak Herriko Seme Kutun izendatzen du, Uztailaren 31an, alderdi askotatik hain berea zuen herriaren bereizkuntza, bertakoentzat ohoragarriena, sustrairik sakonenetik sortutakoa denez.

Edukin jakinekoak eta neurri berezikoak ziren Manuelek euskal kulturaz zituen jakintza moldeak; ahozkotasuna eta literatura, ikonografia eta ikonologia, etnia eta historia, folklorea eta hizkuntza. Eredu zabalegia, behar bada, gaurko espezialduentzat. Baina jakingarria ere bai euskal tradizioa landu, gaurko pedagogian sartu eta benetan maita-arazi nahi litzatekeen ordurako.

Adimen zorrotzekoa zen gaiak aukeratu eta ikusterakoan. Disziplina gogorrekoa gaiak idatzi eta argitaratzekoan. Manuel Lekuonak utzi digun ondarea herri-kultura aurkitu izana da, aztertu izana, sailkatu eta balioztatu izana. Eta erakutsi zigun, maila sustraituan eta maila gorenean kulturadun izaten, bertako mundu honi eta beronen ulerkuntzari atxekimentua edukiz. Kulturadun behar dugu izan, baina Euskal Herritik. Euskaldun behar dugu izan, baina kultura unibertsalera zabalik. Hau da Manuel Lekuonak utzi digun ondarea. Eta hau, berak egindako lan guztien mezua eta ardatza.